

14. Jødene som fanger av det jødiske

En analyse av norske historielærebøker for videregående skole

Christian Sæle

Sammendrag Kapitlet analyserer hvordan jødene og det jødiske fortelles frem i fire historielærebøker for videregående skole. Et hovedfunn er at jødene inngår i fortellinger som ikke primært handler om dem, men, i hovedsak, om nazismen og sionismen. Dette gjør at «jødene» i overveiende grad står frem som enten passive ofre eller sionistiske aktører. I flertallet av lærebøkene knyttes det «det jødiske» sterkt til sionistiske, historisk-religiøse forestillinger om Israel. Dette gjør at det kritiske perspektivet lærebøkene anlegger på sionismen og Israel, i stor grad også rammer jødene og det jødiske. Bare en av lærebøkene bryter med denne strukturen.

Nøkkelord jøder | jødedom | lærebøker | lærebokanalyse | historiske fortellinger

Abstract This chapter analyses historical narratives concerning Jews and Jewishness in four Norwegian high school history textbooks. It finds that the Jews are incorporated in narratives that is not primarily about them, but, predominantly, about Nazism and Zionism. This makes “the Jews” appear mainly as passive victims or Zionist actors. The majority of the books closely links “Jewishness” to Zionist, historical-religious conceptions of Israel. Thus, the critical perspective that the textbooks apply to Zionism and Israel, to a large extent also targets the Jews. Only one of the textbooks differ from this narrative structure.

Keywords Jews | Jewishness | textbooks | textbook analysis | historical narratives

INNLEDNING: MELLOM ANTISEMITTISME OG ISRAELKRITIKK

Antisemittisme og fordommer mot jøder i Norge har de siste årene vært gjenstand for økt oppmerksomhet. Hoffmann og Moe (red.) (2017) viser at selv om andelen av den norske befolkningen med betydelige fordommer mot jøder synes å være på en nedadgående trend, fra 12,1 % i 2011 til 8,3 % i 2017, er flere antisemittiske forestillinger fortsatt tydelig til stede. For eksempel støtter 13 % påstanden om at «verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser», mens 18 % mener «jøder ser på seg selv som bedre enn andre».

Jeg vil i dette kapitlet undersøke hva norske historielærebøker for videregående skole forteller om jøder og det jødiske. Med «jøder» mener jeg jøder som historiske aktører, enten som individer eller gruppe. Med «det jødiske» sikter jeg i bred forstand til jødisk religion, kultur og sosiale praksiser. Dette vil bidra til vår kunnskap om hvorvidt fordommer mot jøder konstrueres, vedlikeholdes eller reproduseres i skolen.

Tidligere forskning på fremstilling av jøder i norske lærebøker knytter seg gjerne til antisemittisme og holocaust. Midtbøen mfl. (2014) viser gjennom en kvantitativ undersøkelse at antisemittisme behandles i begrenset grad, og da bare som et historisk fenomen. Hovedsakelig kobles det til holocaust og Tyskland, men noen ganger også til Grunnlovens jødeparagraf. Thobro (2017) viser hvordan lærebøker i religionsfaget for videregående skole omtaler antisemittisme så kortfattet at det gir et dårlig kunnskapsgrunnlag for elevene, og vil kreve omfattende forkunnskaper. Antisemittisme er sjelden definert, og fokuset er mer nazistenes vold og overgrep enn ideologi. Dette er i tråd med Syses (2016) funn i en undersøkelse av historielærebøker for ungdomsskole og videregående skole; lærebøkene forklarer ikke antisemittismen som fenomen, og nazismen blir fremstilt mer eller mindre frikoblet denne. Syse deler lærebøkernes forklaringer på jødeutryddelsen i tre. For det første fremstår antisemittismen og den tankemessige drivkraften bak holocaust som et personlig anliggende hos Hitler, for det andre fremstår antisemittismen bare som en variant av rasismen, som kun skilte seg fra rasismen ved at det var jøder som ble rammet. For det tredje blir nazistenes antisemittiske verdensanskuelse banalisert på en slik måte at den blir utilgjengelig for elevene.

Samtidig viser undersøkelser at jødiske ungdommers erfaringer med antisemittisme i stor grad knytter seg til den israelsk-palestinske konflikten (Døving & Moe, 2014). Også i Holocaustsenterets befolkningsundersøkelser om antisemittisme blir Israel og Palestina-konflikten ofte nevnt som årsak til negative holdninger mot jøder (Hoffmann & Moe (red.), 2017; Hoffmann et al., 2012). Dette er også et tilbakevendende tema i forskningen på samtidens antisemittiske

uttrykk. Europeiske kartlegginger viser en tydelig korrelasjon mellom Palestina-konflikten og antijødiske uttrykk, og det er en pågående diskusjon om dette kan sies å være en ny form for antisemittisme, der Israel utgjør en ny referanseramme for negative holdninger til jøder (Klug, 2003; Laqueur, 2006; Eriksen mfl., 2009).

Hoffmann og Moe (red.) (2017) skiller i sin undersøkelse mellom tre dimensjoner som til sammen utgjør *holdninger*: en affektiv dimensjon som gjelder følelser, en dimensjon knyttet til sosial distanse, og en kognitiv dimensjon som viser til forestillinger og tankemønstre og utgjør det vi kaller *fordommer*. Det er ikke et mål for denne artikkelen å vurdere i hvilken grad lærebøkene legger til rette for, eller er egnet til å motvirke, ulike varianter av antisemittiske forestillinger. Men ved å spørre hvordan jødene og det jødiske blir representert gjennom lærebøkene *fortellinger*, er det derimot et mål å si noe om den kognitive dimensjonen, altså hvilke *tankemønstre* overfor jøder og det jødiske lærebøkene legger til rette for.

Inngangen støtter seg til Jörn Rüsen's begrep om historiebevissthet som narrativ kompetanse (Rüsen, 1987). Historiebevissthet viser til historiens orienterende funksjon, en kognitiv operasjon som knytter sammenhenger mellom fortid, nåtid og fremtid og er avgjørende for den måten vi forstår oss selv og samfunnet rundt oss på. Narrativ kompetanse viser til denne historiebevisshetens kognitive struktur som grunnleggende narrativt organisert (Rüsen, 2004). Å utvikle historiebevissthet vil ifølge Rüsen være det samme som å utvikle narrativ kompetanse. Fra en side sett handler det om å bygge slike strukturer ut fra substansielt historisk innhold. Men vel så viktig er evnen til å objektivere, analysere og stille seg kritisk til egne narrative strukturer og tankemønstre – den meningsdanningen som sammenstillingen mellom fortid, nåtid og fremtid skaper.

Ved å studere historiske fortellinger ønsker jeg i dette kapitlet å studere hvordan jøder og det jødiske inngår i slike narrative tankemønstre, og hvilken orienterende funksjon disse har. Jeg sikter ikke mot å avdekke forfatternes intensjoner og målsettinger med det de skriver. I stedet handler det om å komme «bakom» tekstene slik de foreligger, og diskutere hvilket *avtrykk* de er egnet til å sette i elevenes historiebevissthet: Hva legger de historiske fortellingene opp til at elevene skal tenke om jøder og det jødiske?

HISTORISKE FORTELLINGER SOM ORIENTERINGSREDSKAP

Fra et historiografisk perspektiv handler historie som fortelling i bunn og grunn om historikerens rolle i historieskrivingen, og den mening historikeren gjennom sitt arbeid tilfører fortiden. Historieskrivingens narrative element knyttes likevel

fremfor alt til Hayden Whites historiografiske arbeider. Han argumenterer for at meningsskapingen i historiske tekster formes i tråd med de skjønnlitterære grunnstrukturene romanse, komedie, satire og tragedie. Når det gjelder historiens orienterende funksjon, hevder han, er fortellingens *struktur* minst like avgjørende som hva det blir fortalt *om* (White, 1973; Heiret mfl (red.), 2013). Jeg vil i min analyse anvende Whites grunnstrukturer som et metodisk verktøy.

Romanse er fortellinger om vekst og fremskritt, der utviklingen ender i et fremtidig idealsamfunn ved at helten klarer å ta skjebnen i egen hånd, typisk fortellinger om nasjonalstatens fremvekst. *Satire* er det motsatte: Her er menneskene fanger av verden, og har ikke selv styringen. En satirisk fortelling kan handle om hvordan frigjøring har ført til ny undertrykkelse, der aktørenes motiver blir redusert til individuelle, egoistiske motiver, som ønske om makt eller vinning. En *tragedie* er en fortelling med store løfter for fremtiden, men der utviklingen blir brutt gjennom et forræderi. Det er her, i forræderiet, at tragedien utspiller seg, og ender i resignasjon og nederlag. I *komedien* blir en opphavelig harmoni forstyrret som følge av misforståelser. Fortellingen er kjennetegnet av en utviklingsoptimisme som får et tydelig brudd, før man etter en oppklaring kan vende tilbake til harmonien.

Hvilke av disse sjangertrekkene fortellingen om jøder og det jødiske befinner seg innenfor, kan fortelle oss noe om hvilken orientering de gir. Er jødene for eksempel helter som tar skjebnen i sin egen hånd etter andre verdenskrig, eller er de, som i satiren, fanget av egne, egoistiske motiver som fører frigjøring over i ny undertrykkelse? Dette vil være av betydning for hvilken historiebevissthet læreøkene legger til rette for i møte med jødene og det jødiske.

Basert på sin teori om narrativ kompetanse identifiserer også Rüsen (2004) fire arketypiske fortellingsmønstre som jeg vil anvende i analysen: tradisjonsfortellinger, eksemplariske fortellinger, kritiske fortellinger og utviklingsfortellinger. Dette er idealtypiske måter å organisere narrative strukturer på, som tillegger fortiden ulik betydning i vår samtids- og framtidorientering.

Tradisjonsfortellinger understreker kontinuitet i historien, gjerne gjennom å vise opphavet til dagens samfunn, og fremtrer derfor som evige. Også *eksemplariske fortellinger* viser til et evig tidsperspektiv, men da ved å formulere abstrakte verdier, regler eller prinsipper som historien gir eksempler på og viser gyldigheten av. Motsett baserer *kritiske fortellinger* seg på kritikk av slike tradisjoner, regler og prinsipper, og ønsker å erstatte et mønster med et nytt. De er kritiske til hvordan dagens samfunn har blitt til, og avsier gjerne en dom over fortiden. I *utviklingsfortellinger* er forandringen i seg selv meningsbærende, hvor endring representerer det eneste kontinuerlige og stabile i historien, og vil ofte vise hvordan fenomener har forand-

ret seg fra ukjente livsformer til slik vi kjenner dem i dag. Dette skiller dem fra kritiske fortellinger, hvor forandring ikke er meningsfullt i seg selv, men bare i den grad det kan endre på tingenes tilstand.

Tidligere forskning på historiske fortellinger viser at denne typen sjangertrekk og fortellingsmønstre ofte finnes både samtidig og overlappende i historiske tekster (Heiret, mfl. (red.) 2013; Ryymän (red.) 2017. Ved å bruke to innganger, White og Rösen, er målet at de kan utfylle hverandre og gi en rikere forståelse av lærebøkens orientering.

KILDER OG METODE

Jeg vil ta for meg fire nyere læreverk i nyere historie (vg3) for videregående skole fra forlagene Aschehoug, Cappelen Damm, Samlaget og Gyldendal. Dette er de fire forlagene som har gitt ut lærebøker for dette trinnet i Norge etter Kunnskapsløftet i 2006. Lærebøkene er Grimnes, Ole Kristian mfl.: *Tidslinjer 2: Verden og Norge* (Aschehoug 2008), Abrahamsen, Olav A. mfl.: *Portal: Nyere historie* (Samlaget 2008), Madsen, Per Anders mfl.: *Perspektiver: Historie* (Gyldendal 2013) og Heum, Trond mfl.: *Alle tiders historie* (Cappelen Damm 2017).

Læreplanen Kunnskapsløftet gir ikke mange ledetråder til hva vi kan forvente at lærebøkene forteller om jødisk historie. Det står ingenting i kompetansemålene verken om jøder eller jødedom, ei heller tilgrensende temaer som holocaust eller Israel. Vi finner likevel kompetansemål hvor jødisk historie på ulike måter kan være aktuelle. For eksempel skal elevene «vurdere ulike ideologiers betydning for mennesker, politiske bevegelser og statsutvikling på 1900-tallet», «gjøre rede for bakgrunnen for de to verdenskrigene og drøfte virkninger disse fikk for Norden og det internasjonale samfunn» og «undersøke bakgrunnen for en pågående konflikt, og drøfte reaksjoner i det internasjonale samfunnet» (Utdanningsdirektoratet, 2009). I formålet for faget heter det dessuten at det «skal fremme toleranse, gjensidig respekt og forståelse for menneskerettighetene» (Utdanningsdirektoratet 2009).

Jeg har gått frem slik at jeg først ser etter hvor lærebøkene omtaler jøder og det jødiske, for så å analysere hvilke fortellinger de inngår i, og hvilken rolle jøder og det jødiske spiller i disse fortellingene. Jeg vil så holde disse funnene opp mot White og Rösens fortellingstyper som utgangspunkt for å diskutere hvilken orientering dette gir.

Etter en gjennomgang av lærebøkene viser det seg at omtaler av jøder og jødisk historie nesten utelukkende er å finne i forbindelse med temaene nazismen / andre verdenskrig og sionismen / Israel. Jeg vil derfor her først ta for meg hva lærebøkene

forteller om jødene i forbindelse med nazismen, før jeg går over til sionismen og Israel. Når det gjelder nazismen, er lærebøkene gjennomgående svært like i måten de forteller jødene frem på, mens forskjellene er større når det kommer til sionismen og Israel. Det vil derfor være hensiktsmessig å behandle bøkene mer samlet når det gjelder nazismen, mens jeg for sionismen og Israels vedkommende vil gå nærmere inn på hver enkelt bok. Til slutt vil jeg foreta en samlet drøfting.

JØDENE OG NAZISMEN

Felles for alle lærebøkene er at jødene innenfor dette temaet introduseres i korte glimt som del av en forklaring på den nazistiske ideologien. *Tidslinjer* får illustrere: «Nederst på ‘rangstigen’ sto jødene. Jødehatet – *antisemittismen* – var en spesiell side ved den tyske rasismen.»¹ Senere går bøkene over til å beskrive hvordan jødene «ble utsatt for stadig verre undertrykkelse utover i 1930-årene».² Dette er en eskalerende fortelling som i første omgang gjerne kulminerer i en beskrivelse av krystallnatten.

Rammen for denne fortellingen er likevel nazistene, og vi finner disse beskrivelsene innenfor avsnitt kalt «Den nazistiske staten»,³ «Det nazistiske regimet»⁴ og «Utenfor ‘folkefellesskapet’».⁵ Det er nazistenes politikk som står i sentrum, som illustreres, der jødene er en av flere utsatte grupper. Bare en av bøkene, *Alle tiders historie*, har samlet jødenes skjebne i denne perioden i et eget avsnitt, «Jødene blir rettsløse».⁶

Dette fortsetter når vi kommer til neste fase, selve utryddelsespolitikken. Alle lærebøkene er svært eksplisitte i sin beskrivelse av grusomhetene som utspilte seg i holocaust. Dette forsterkes også av bildebruken, som eskalerer i takt med brødtekstene fra jøder utstilt på torget, mobbet og fornedret i 1930-årene, til jødiske

1 Tidslinjer s. 239. *Perspektiver* åpner fortellingen om jødene ved at NSDAPs partiprogram «kombinerte radikal sosialistisk politikk med forakt for jøder, kommunister og Versaillestraktaten». (s. 321). Fra *Alle tiders historie*: «Raseblanding ville svekke tyskernes egenskaper, og størst var faren hvis jødisk blod fikk lov til å blande seg med tysk» (s. 400). Fra Portal: «Jødene representerte alt det ‘arierne’ kjempet mot. Det var jødene som sto bak kapitalismen og kommunismen, ble det hevdet. Jødefiendtlige holdninger var svært utbredt i Europa og har lange historiske røtter. Men i nyere tid er det ingen som har overgått nazistene i systematisk og brutal forfølgelse av jødene» (s. 239).

2 *Perspektiver*, s. 324.

3 Portal, s. 244–225.

4 *Tidslinjer*, s. 243–244.

5 *Perspektiver*, s. 324.

6 *Alle tiders historie*, s. 405.

kvinner på østfronten som kler av seg i påvente av å bli henrettet, og, til slutt, perongen og forbrenningsovnene i Auschwitz. Jødene får her gjennomgående mest plass, men fremdeles som en av flere grupper av ofre. Det er nazistene og deres rasepolitikk fortellingene fremfor alt handler om. For eksempel skriver *Portal* at «[j]øder og sigøynere var ikke de eneste gruppene som ble utsatt for systematisk utrydding». *Tidslinjer* skriver på sin side om «jødeutryddelsen» at:

Også sigøynerne var for nazistene en laverestående rase, og minst 200 000 falt som offer for rasepolitikken. I tillegg 'renset' nazistene sin germanske rase for 'mindreverdige' individer. I årene 1939-41 myrdet de 5000 barn og over 70 000 voksne med fysiske eller psykiske handikap.⁷

Perspektiver avslutter sin fortelling om Auschwitz med at folkemord har forekommet både før og etter holocaust: «I Kambodsja, Rwanda, Bosnia og Kosovo (...). Før andre verdenskrig fant folkemordet på armenerne i Tyrkia sted.»⁸ I marginen står spørsmålet: «Hvordan kan vi hindre at nye folkemord vil finne sted?»⁹ Denne avslutningen kan sees som et svar på læreplanens formulering om at elevene skal kunne drøfte «virkninger [de to verdenskrigene] fikk for (...) det internasjonale samfunn».¹⁰ I vår sammenheng er det likevel illustrerende at et avsluttende spørsmål om hvordan vi kan hindre antisemittisme, synes malplassert i denne fortellingen. Antisemittisme knyttes så sterkt til nazismen, at det synes overflødig å bringe dette med seg videre inn i etterkrigstiden.

Lærebøkene går i liten grad inn på det særlige ved folkemordet på jødene, som for eksempel hvorfor det bare er dette, og ingen av de andre, som har fått et eget navn i ettertid. Når den jødiske delen av folkemordet skrives mer detaljert frem enn andre grupper, synes det derfor fremfor alt å ha sin begrunnelse i omfang. Det voldsomme antallet ofre tegner et bilde av en tilsvarende forferdelig ideologi. Ved å holde frem jødene lidelser er det først og fremst «den grufulle»¹¹ nazismen – «barbarisk»¹² og «redselsfull»¹³ – lærebøkene forteller om. Utover nazistenes holdninger og jødene som ofre for disse holdningene er det derfor ikke mye som sies om det jødiske i disse fortellingene. Det måtte i så fall være at jødene var en

7 *Tidslinjer*, s. 260.

8 *Perspektiver*, s. 363.

9 *Perspektiver*, s. 363.

10 Utdanningsdirektoratet 2009.

11 *Portal*, s. 239.

12 *Tidslinjer*, s. 260.

13 *Perspektiver*, s. 360.

gruppe mennesker som det var noe ved, og som relativt enkelt lot seg skille ut fra andre.

Fortellingen om jødene innenfor dette temaet lar seg vanskelig plassere innenfor Whites typologi. Den er så knyttet til nazismen at det knapt er mulig å snakke om en egen fortelling om jødene og det jødiske. Snarere inngår jødene i det vi med Rüsen kan kalle en eksemplarisk fortelling om nazismen, som skal advare mot rasisme og folkemord, der også andre grupper har sin plass som ofre for nazismens rase- og utryddingspolitikk. Slik Syse (2016) finner at «[a]ntisemittismen var bare er en variant av rasismen, som kun skilte seg fra rasismen ved at det var jøder som ble rammet» (Syse, 2016, s. 120), blir jødeforfølgelsene i denne fortellingen en variant av folkemord, der holocaust kun skiller seg fra andre folkemord ved at det var nazistene som utførte det, at det antok industrielle former og at det var særlig mange jøder blant ofrene.

Når jeg omtaler denne fortellingen som eksemplarisk og ikke kritisk, er det derfor ikke fordi lærebøkene ikke er kritisk til nazismen. Det er fordi denne kritikken fremføres i et lukket historisk rom, som åpnet seg med Hitler i 1933 og lukket seg ved det tyske nederlaget i 1945, og som i all sin ytterliggående ekstremisme i seg selv ikke lenger fremstår som relevant; leseren inviteres inn i et historisk rom som ikke lenger finnes. Det som står igjen som relevant er eksemplet, den allmenne lærdommen vi kan trekke ut av dette. Det er at en folkegruppe ikke står over noen annen, ikke har rett til å bestemme over noen annen, i alle fall ikke ved bruk av vold og fysisk makt, og ikke heller ved misbruk av demokratiske prosesser. Som vi skal se, er det nettopp denne lærdommen sionismen, slik flere av lærebøkene i andre sammenhenger forteller den frem, utfordrer og går på akkord med.

Men først er det nødvendig å si litt om den allmenne jødefiendtligheten lærebøkene også omtaler, utenfor nazismens umiddelbare tankeunivers.

JØDENE SOM UTGRUPPE

I korte drypp omtaler lærebøkene holdninger til jøder som i tid eller rom ligger utenfor Nazi-Tyskland. *Alle tiders historie* skriver for eksempel at det var vanskelig for jøder som ville flykte fra Tyskland å få innreiseløyve i andre land «der antijødiske stemninger var sterke». ¹⁴ I forlengelsen av nazistenes syn på jødene heter det i *Portal* at «[j]ødefiendtlige holdninger var svært utbredt i Europa og har lange historiske røtter». ¹⁵ Ifølge *Perspektiver* ble jødene også «oppfattet som annerledes» i

14 *Alle tiders historie*, s. 406.

15 *Portal*, s. 239.

Norge før okkupasjonen, og utsatt for «fordommer og diskriminering» ellers i Europa.¹⁶

Dette er trolig velment fra forfatterens side, som en anerkjennelse av at jødene alltid har vært en utsatt gruppe. Det inviterer også til sympati. Likevel bidrar det samtidig til inntrykket fra nazisme-fortellingen om jødene som en gruppe som det var noe ved: Det var ikke bare nazistene som mente dette. Når denne allmenne jødeskepsisen bare legges frem som et faktum, når den ikke diskuteres nærmere, fremstår den som en underliggende normaltilstand, som har oppstått alle steder og til alle tider der jøder har vært representert. Det er da kort vei til slutningen om at jødene på en eller annen måte også selv må ha bidratt til den misbilligelsen de har blitt møtt med.

Bare to av bøkene nevner jødene utenom de to hovedtemaene, men også dette trekker i samme retning: Jødene kjennetegnes ved sin annerledeshet. I forbindelse med den norske Grunnloven skriver *Alle tiders historie*, uten videre forklaring, at «Eidsvollsmennene mente at [jødene] var for farlige for samfunnet i Norge. De ville være mer lojale til (...) sin folkegruppe (...) enn til den norske staten».¹⁷ Når jødene så kom til landet etter at paragrafen ble opphevet, gikk de i gang med å etablere «egne menigheter og bygde synagoger».¹⁸ De korte dryppene er egnet til å skape følelsen av en litt fremmed og innadvendt gruppe, som alltid har vært noen andre enn «oss».

Denne følelsen blir enda mer påtrengende i *Portal*. Her trekkes jødene inn i en omtale av kinesiske utvandreres økende dominans over handelen i Sørøst-Asia på 1800-tallet. Kineserne «bevarte et tett samhold i sine nye hjemland både forretningsmessig og sosialt», noe som resulterte i «en utbredt motvilje mot dem i den lokale befolkningen».¹⁹ «Jødene», heter det påfølgende, «hadde høstet liknende erfaringer i Europa. De var fremragende handels- og finansfolk, men levde i gettoer og holdt fast ved egne kulturtradisjoner».²⁰ I en senere rammetekst om «jødeutryddelsen» i samme bok kan vi få inntrykk av at det var vanlig for jødene å leve i gettoer også i nyere tid, og at slike allerede var en del av bybildet i Øst-Europa da nazistene ankom:

I mange europeiske byer var det fra gammelt av bydeler der flertallet av befolkningen var jøder. Disse bydelene ble kalt gettoer (...). Etter hvert som Tyskland

16 Perspektiver, s. 380 og 498.

17 *Alle tiders historie*, s. 318.

18 *Alle tiders historie*, s. 343.

19 *Portal*, s. 75.

20 *Portal*, s. 75.

okkuperte land i Øst-Europa, der det var en stor jødisk befolkning, tvang de alle jødene inn i gettoene (...).²¹

Om vi legger dette oppå hverandre, kan vi skimte det vi med Rüsen kan kalle en tradisjonsfortelling om jødene og det jødiske; jødene har alltid vært en gruppe litt på utsiden av samfunnet, litt annerledes, litt upopulære og blitt møtt med skepsis. Det er bare de mest hårreisende utskuddene av denne jødeskepsisen som eksplisitt kritiseres, den nazistiske og, som vi skal se, i noen grad den tsaristiske. Lenger kommer vi ikke i å gripe det typisk jødiske i denne omgang. Det er ellers verd å merke seg at Whites sjangertrekk heller ikke her lar seg applisere så lett. Dette er på mange måter en fortelling uten dramaturgi: Jødenes forhold til samfunnet er som det alltid har vært.

Når jeg nå skal gå over til sionismen og Israel, er det nødvendig med en meto- disk bemerkning. Det særlig *Alle tiders historie* som skiller seg fra de tre andre. Av disse tre er *Tidslinjer* mest kortfattet og beskrivende. Jeg vil derfor først ta for meg *Tidslinjer*, der denne utgjør et utgangspunkt og løpende sammenligningsgrunnlag for *Perspektiver* og *Portal*. Til slutt vil jeg gå nærmere inn på *Alle tiders historie*, før jeg gjør en samlet drøfting.

EN KRITISK FORTELLING OM SIONISMEN

Det er særlig to trekk ved sionismen som fortelles frem i *Tidslinjer*. For det første var den et svar på økende antisemittisme i Europa på slutten av 1800-tallet, særlig de russiske pogromene. For det andre var den et utslag av særegne historisk-religiøse forestillinger blant jødene om landet Israel: «I den jødiske religionen, historien og kulturen spiller det historiske landet og folket Israel en sentral rolle. Siden Israel var knyttet til områder som seinere ble kalt Palestina, gikk jødiske nasjonalister inn for å skape et fedreland der.»²² Til formålet stiftet Theodor Hertzl en «sionistisk verdensorganisasjon» som «la til rette for utvandring til Palestina samtidig som den arbeidet for sionismen internasjonalt».²³ Imidlertid møtte initiativet lokal motstand, der en «ikke ønsket den jødiske innvandringen, men hadde vanskelig for å hindre den».²⁴ Resultatet var en gryende antisionisme hos araberne. Slik etablerer den innledende fortellingen et motsetningsforhold som følger fortel-

21 Portal, s. 275.

22 Tidslinjer, s. 139.

23 Tidslinjer, s. 139–140.

24 Tidslinjer, s. 140.

lingen helt ut: «[E]t grunnlag var (...) lagt for det som i 1948 ble til staten Israel, og for den seinere så bitre og voldelige fiendskapen mellom jøder og arabere.»²⁵

Tråden plukkes opp igjen når boken senere kommer til opprettingen av Israel – «den viktigste kilden til konflikt i Midtøsten».²⁶ «[D]en *sionistiske* ideen om Palestina som et jødisk hjemland», heter det, var «forsterket etter Nazi-Tysklands folke-mord på jødene.»²⁷ Samtidig motsatte palestinerne seg «å bli fratatt områder som de oppfattet som sine».²⁸ FN forsøkte å løse dette problemet ved å «splitte» landet, men dette favoriserte jødene og var lite tilfredsstillende for palestinerne: «Forslaget ga Israel mer enn halvparten av territoriet, selv om den jødiske befolkningen utgjorde mindre enn en tredjedel og bare eide en tiendedel av territoriet.»²⁹

De arabiske nabostatene var de eneste som ikke godtok dette, men til ingen nytte. De «angrep (...) den nye staten. Men Israel vant krigen og styrket sin stilling».³⁰ Situasjonen ble i stedet verre enn noensinne, og «750 000 palestinere flyktet eller ble fordrevet (...)».³¹ Dette er starten på en nedadgående spiral i forholdet mellom jødene og palestinerne, i en nokså summarisk fortelling om hvordan Israel i årene som fulgte erobret stadig mer land. FN reagerte, men heller ikke det til noen nytte: «Etter dette kontrollerte Israel områder som var fire ganger større enn det som FN-planen opprinnelig hadde gått ut på. (...) FN-flertallet krevde at Israel skulle oppgi okkupasjonen, men i stedet slo flere jøder seg ned i områdene som bosettere.»³²

Videre skifter fortellingen over på palestinerne som hovedaktør. Den kampen de fører for å for å få Israel til å trekke seg ut av de okkuperte områdene, har «vært kjernen i den langvarige konflikten».³³ Herfra og ut er fortellingen en om stillstand og resignasjon. Det ble tent et visst håp ved Oslo-avtalen og valget av Yassir Arafat som PLOs leder, «men i virkeligheten var det ikke mye makt han kunne utøve», samtidig som «[d]en jødiske bosettingen i okkuperte områder fortsatte».³⁴ Hamas fikk økt oppslutning på palestinsk side, og i Israel «spilte mer ytterliggående krefter en viktigere rolle». Situasjonen er dermed «fortsatt fastlåst».³⁵

25 Tidslinjer, s. 140.

26 Tidslinjer, s. 385.

27 Tidslinjer, s. 385.

28 Tidslinjer, s. 385.

29 Tidslinjer, s. 385.

30 Tidslinjer, s. 385.

31 Tidslinjer, s. 385.

32 Tidslinjer, s. 385–386. Bruken av kart som en av to illustrasjoner understreker også dette.

33 Tidslinjer, s. 386. Skiftet understrekes også ved at den andre illustrasjonen nå er et bilde av palestinske ungdommer utstyrt med palestinaskjef og det palestinske flagget som demonstrerer.

34 Tidslinjer, s. 387.

35 Tidslinjer, s. 387.

Med utgangspunkt i Rüsen og White avtegner det seg to måter å lese denne fortellingen på, men uten at disse er motstridende. Med Rüsen er det kanskje mest nærliggende å lese *Tidslinjer* som en kritisk fortelling om sionismen. På tross av gode intensjoner om frigjøring førte sionismen historien inn i et uheldig mønster som det på en eller annen måte er behov for å erstatte. Men nettopp ved å fortelle om sionismen mer enn jødene blir «jøder» i stor grad sammenfallende med «sionister», på samme måte som «sionismen» får definere «det jødiske»; en historisk-religiøs utopi om Israel. Fortellingen bærer derfor også i seg en kritisk orientering om jøder og det jødiske. Det er jødene og deres forestillinger om Palestina som har brakt historien galt av sted. Når det er sagt, går *Tidslinjer*, som vi skal se, lenger enn *Perspektiver* og *Portal* i å antyde at arbeidet med å få historien på rett kjøll igjen ikke bare er et jødisk ansvar.

Med White ser vi konturene av en satire, hvor jødene som antagonister er mer fremtredende. På tross av håp om frigjøring er jødene fanget av en evig misbilligelse mot seg, men også av sin sionistiske overbevisning. Uansett hva de gjør, kommer de seg ikke løs. De var mislikt i Europa på 1800-tallet, og de ble mislikt i to omganger i Midtøsten da de forsøkte å gjøre noe med sin situasjon, først etter første verdenskrig, så etter andre verdenskrig. Dette blir en fortsettelse av tradisjonsfortellingen om jødene som utgruppe: Hvor enn de er og hva enn de gjør, havner de i konflikt med sine omgivelser.

JØDENE SOM SIONISTER

Også i *Perspektiver* angis jødeforfølgelser som bakgrunn for sionismen, men her er det historisk-religiøse elementet mer fremtredende og mer karismatisk gjengitt, som «Det hellige landet Israel (...), landet Gud hadde lovet jødene. (...) Det var bare Palestina som ville gi dem følelsen av å komme 'hjem'.»³⁶ Dette kommer også til syne etter andre verdenskrig. Etter å ha beskrevet FNs løsning på en måte som fremstår sterkt urettferdig overfor palestinerne, hevder boken at alle jødene likevel ikke var fornøyde: «En del mente (...) at vedtaket ikke gikk langt nok – historisk og religiøst sett mente de at de hadde rett til hele landet.»³⁷

Mer fremskutt i fortellingen er også «Verdens sionistorganisasjon (Wold Zinoist Organization, WZO)».³⁸ Lederne her «innså raskt at spørsmålet om Palestina ville bli aktuelt i krigsoppgjøret [etter første verdenskrig]. Hvis jødene skulle lykkes i å

36 *Perspektiver*, s. 499.

37 *Perspektiver*, s. 501.

38 *Perspektiver*, s. 499.

få en stat i Palestina, måtte de handle».³⁹ De var også i posisjon til å drive lobbyvirksomhet på regjeringsnivå. Chaim Wieszmann, «en av de mest sentrale lederne», hadde «gode kontakter i den britiske regjeringen [og] klarte å bruke kontaktene for å få et løfte av britene».⁴⁰ Og de spilte på sin egen upopularitet: «Flere sinoistledere (...) mente at antisemittismen blant europeiske ledere ville hjelpe dem med å få en ny stat utenfor Europa.»⁴¹

Til tross for en intensjon om at palestinerne ikke skulle bli skadelidende, startet så en «jødisk kolonisering» av Palestina, der «hebraisk ble gjort til offisielt språk», og jødene kjøpte opp store jordeiendommer.⁴² Palestinerne sto maktesløse overfor dette, særlig småbønder som «ble bortvist og endte opp som arbeidsledige».⁴³ Konfliktnivået økte, og Storbritannia så seg nødt til å bremse den jødiske innvandringen. Dette resulterte i at «jødiske organisasjoner [drev] terrorvirksomhet mot britiske stillinger».⁴⁴

Etter andre verdenskrig og med FN-flertallet i ryggen startet jødene «å erobre områdene FN-vedtaket hadde gitt dem, samt noen andre områder de gjorde krav på».⁴⁵ *Perspektiver* er også den eneste av bøkene som nevner massakren i Deir Yassin,

... en fredelig palestinsk landsby som hadde inngått en ikke-angrepsavtale med jødiske styrker. Angrepet fra jødiske militsgrupper kom derfor helt overraskende. Over hundre mennesker ble drept, blant dem småbarn og gamle. De som ikke ble drept, ble ydmyket og tvunget til å marsjere gjennom det jødiske strøket i Jerusalem.⁴⁶

Etter en gjennomgang av de påfølgende krigene går fortellingen også her mer over til å beskrive palestinerne lidelser og håpløshet. Men dette gjøres mer emosjonelt enn i *Tidslinjer*. Blant annet gjengis et lengre skjønnlitterært sitat, og også TV2-reporter Fredrik Græsvik: «Israelske myndigheter sørget for å plassere nyankomne jødiske immigranter i de forlatte palestinske husene. Den norske utenriksreporteren Fredrik Græsvik skrev i 2008 om palestinske flyktninger som ennå – seksti år etter – viste ham husnøkler.»⁴⁷

39 *Perspektiver*, s. 499.

40 *Perspektiver*, s. 499.

41 *Perspektiver*, s. 500.

42 *Perspektiver*, s. 500.

43 *Perspektiver*, s. 500.

44 *Perspektiver*, s. 500.

45 *Perspektiver*, s. 501.

46 *Perspektiver*, s. 502.

47 *Perspektiver*, s. 506.

Også *Perspektivers* fortelling kan leses som en kritisk fortelling om sionismen, men der den kritiske orienteringen overfor jøder og det jødiske er mer aksentuert. Det er i sterkere grad enn i *Tidslinjer* jøder og det jødiske som driver fortellingen fremover, både ved en klarere vektlegging av det religiøse aspektet ved sionismen, og av jødenes arbeid i verdens sionistorganisasjon. Slik fremstår jødene som mer målrettede, strategiske og kyniske enn i *Tidslinjer*. Det kritiske aspektet styrkes også ved at fortellingen om jødenes fremferd mer eksplisitt speiles i palestinsk fortvilelse.

Disse forskjellene gjør at fortellingen i *Perspektiver* også mer ligner en tragedie enn en satire, der jødenes forræderi er sentralt. Jødene er ikke bare fanger av sine omgivelser og et komplisert forhold til disse omgivelsene. I *Perspektivers* fortelling er jødene i enda større grad aktive aktører, som mer bevisst spiller på, og er i posisjon til, å utnytte mulighetene disse omgivelsene gir dem. I to omganger forråder de den anerkjennelsen verdenssamfunnet innrømmer dem, først Folkeforbundet, senere FN, ved å ty til vold og utnytte sin politiske, økonomiske og militære overlegenhet overfor palestinerne. Fortellingen ender i fortvilelse. Det historiske mønsteret som her kritiseres, er ikke bare det sionismen skapte, som i *Tidslinjer*, men det jødene selv har tegnet opp.

Som sionister følger jødene i denne fortellingen et mønster der de, så snart de har opparbeidet seg et realpolitisk fundament, utnytter det til fulle, og om nødvendig hensynsløst, i jakten på å «kolonisere», «erobre» og «okkupere», uten å ta hensyn til reaksjonene som kommer fra nettopp det samme verdenssamfunnet. I det hele tatt tegnes et bilde av jødene der deres religiøse overbevisning (det jødiske) er mer styrende for dem enn alle andre hensyn.

JØDENE «SOM HATSYMBOL»

Portal er den eneste boken som ikke nevner de russiske pogromene som en utløsende årsak til sionismen. I stedet forklares denne etymologisk, som «det hebraiske navnet på tempelfjellet i Jerusalem». ⁴⁸ Sionismen er også noe jødene «bruker» for å «rettferdiggjøre kravet på Jerusalem og Palestina». ⁴⁹ «For det første», heter det, «hevder de at jødeforfølgelsene til alle tider viser at jøder må ha en egen stat der de med sikkerhet vet at de kan søke tilflukt. For det andre hevder de at denne staten må ligge i Palestina, fordi området er jødenes historiske hjemland.» ⁵⁰

48 Portal, s. 227.

49 Portal, s. 227.

50 Portal, s. 227.

Jødene fremstår i *Portal* også som mer strategisk og beregnende overfor verdenssamfunnet enn i de to foregående lærebøkene. Kontrasten mellom innrømmelsene herfra og jødernes forvaltning av tilliten er påfallende:

Folkeforbundet gav Storbritannia mandat til å opprette et 'nasjonalt hjem' for det jødiske folket i området. Men sionistene hadde som mål ikke bare å skape et sikkert sted for et forfulgt folk, men å omdanne hele Palestina til en jødisk stat, selv om det eksisterte arabiske samfunn i de aller fleste områdene i landet.⁵¹

Dette fortsetter etter andre verdenskrig, da «nabostatene fikk bekreftet sin mistanke om at jødene hadde planer om nye grenseutvidelser».⁵² Deres stadige okkupasjoner og overgrep mot palestinerne gjorde derfor Israel til «et hatsymbol som samlet den arabiske verden».⁵³ Som i *Tidslinjer* og *Portal* går fortellingen herfra over til å fokusere på palestinerne, som «ble påført et nytt fremmedstyre og måtte tåle daglige ydmykelser fra okkupasjonsmakten».⁵⁴ Selv om Israel har blitt «møtt med internasjonal fordømmelse», har de ikke vist vilje til endring.⁵⁵

Portal er den av bøkene hvor jødernes forræderi mot verdenssamfunnet og palestinerne kommer klartest til uttrykk. De er her enda mer bevisste, beregnende aktører enn i *Perspektiver*. *Portal* er den eneste boken som eksplisitt skriver at jødene handlet ut fra en plan som først kom til syne da de fikk muligheten til å effektivere den, og er dermed den av bøkene som går lengst i påstanden om at jødene bevisst har ført verdenssamfunnet bak lyset. *Portal* er også den som går lengst i å antyde at jødene bevisst bruker forfølgelsene de har blitt utsatt for, til å oppnå politiske fordeler. Den er mer lik *Perspektiver* når det gjelder å spille jødene negativt i bildet av lidende palestinere.

EN JØDISK ROMANSE

Alle tiders historie er den eneste av bøkene som forklarer sionismen direkte i forlengelsen av nazistenes jødeforfølgelser frem til krystallnatten. Historisk-religøse forestillinger knyttet til Palestina, som i de øvrige bøkene er sentrale, finnes ikke

51 *Portal*, s. 438. Boken vektlegger også hvordan sionistene «økte presset» om å få etablert en stat som følge av «jødeforfølgelsene under krigen» (*Portal*: 438).

52 *Portal*, s. 38.

53 *Portal*, s. 439.

54 *Portal*, s. 542.

55 *Portal*, s. 542.

her. Sionismen knyttes heller ikke opp mot Palestina, bare som et utslag av jødernes behov for trygghet: «Uansett hvor sterkt de satset på å assimilere seg i landene de bodde, forble de utsatt.»⁵⁶

Etableringen av et hjem for jødene i Palestina fortelles mest frem som et britisk initiativ. Når «[d]en muslimske flertallsbefolkningen protesterte» var dette også mest fordi de «hevdet at britene hadde lovet [dem] hele Palestina (...)».⁵⁷ Når britene så etter hvert forbød jødisk innvandring til landet, problematiseres denne beslutningen ved å parafrasere Chaim Weizmann: «for de 6 millionene jødene i Europa var verden delt i to: områder de ikke kunne leve i og ville ut av, og områder de ville flykte til, men der de ble nektet adgang. (...) For de forfulgte jødene i Europa var situasjonen prekær.»⁵⁸

Dette perspektivet fortsetter etter andre verdenskrig: «Få av de jødene som overlevde holocaust, orket å vende tilbake til de europeiske byene, landsbyene og gårdene der de hadde bodd før krigen. Noen utvandret til USA, men svært mange søkte seg mot Palestina.»⁵⁹ «Sionistene» eller «jødene», som i de andre bøkene er sentrale pådrivere i den videre prosessen, holdes her utenfor: «Hvordan jorda der skulle deles mellom de jødiske innvandrerne og palestinerne, var uavklart. De britiske koloniherrene overlot denne oppgaven til FN.»⁶⁰

Når boken så opplyser at FN vedtok å opprette to stater, står det ingenting om den demografiske fordelingen, som i de andre bøkene. At løsningen «ble avvist av de arabiske landene», fremstår derfor mer urimelig. Det «brøt ut kamper», men det «stanset ikke planene om en egen jødisk stat, og den 14. mai 1948 ble Israel dannet».⁶¹ I motsetning til de andre bøkene fremstår fortellingen til dette punktet som en romanse, der utviklingen ender i et idealsamfunn ved at jødene klarer å ta skjebnen i egen hånd og redde seg fra undertrykkelse.

Men den foreløpige seieren ble fulgt av nye utfordringer: «Dagen er senere blitt kalt *Nakba*, katastrofen, av den palestinske befolkningen. Rundt 700 000 palestinere flyktet (...)»⁶² To dager senere «gikk soldater fra Libanon, Syria, Jordan, Irak og Egypt til angrep. Målet var å utslette Israel (...)».⁶³ Romansen opprettholdes en kort stund, der «israelske styrker slo dem tilbake [og] [p]artene inngikk en våpenhvile»,⁶⁴

56 Alle tiders historie, s. 406.

57 Alle tiders historie, s. 407.

58 Alle tiders historie, s. 407.

59 Alle tiders historie, s. 548.

60 Alle tiders historie, s. 548.

61 Alle tiders historie, s. 548.

62 Alle tiders historie, s. 548.

63 Alle tiders historie, s. 548.

64 Alle tiders historie, s. 548.

men følges nå av en stadig mer påtrengende bismak. I løpet av krigen tok Israel «kontroll over langt mer enn det som var skissert i den opprinnelige FN-planen», og «[d]en israelske regjeringen nektet å oppgi de okkuperte områdene».⁶⁵ Det kom til nye kriger der Israel okkuperte enda mer land og tallet på palestinske flytninger økte: «FN forlangte at Israel skulle trekke seg ut av de okkuperte områdene, men det nektet den israelske regjeringen.»⁶⁶ Langt tydeligere enn i de andre bøkene skifter fortellingen slik etter den innledende romansen også aktør, fra jødene til den israelske regjeringen. Det som i de andre lærebøkene etter hvert også går over til å handle om palestinernes fortvilte situasjon, fortelles i *Alle tiders historie* frem som en dragkamp mellom mer likeverdige parter, der det vel så mye er det internasjonale samfunnet som har sviktet.

Denne fortellingen kan derfor vanskelig betegnes som en kritisk fortelling om sionismen. Ved å ikke vektlegge historisk-religiøse forestillinger knyttet til Palestina fremstår sionismen utelukkende som et svar på jødeforfølgelser. Den sier derfor ikke stort annet om jøder enn at de forgyves forsøkte å assimilere seg, at de i bunn og grunn ikke ønsket noe annet enn å leve et vanlig, europeisk liv. «Det jødiske» og «oss» blir derfor mer sammenfallende størrelser. Mer er dette derfor kanskje en utviklingsfortelling om Israel som del av en jødisk emansipasjonshistorie, det jeg frem til opprettelsen i 1948 med White har kalt en romanse.

Når fortellingen så endrer karakter etter 1948, holdes «jødene» i stor grad utenfor. Det er da, langt tydeligere enn i de andre bøkene, Israel, og særlig den israelske regjeringen, som blir hovedaktør i en videre kritisk fortelling om israelsk politikk og manglende vilje til å rette seg etter verdenssamfunnets anmodninger. Oppfordringen for fremtiden i denne kritiske fortellingen er på ett punkt helt lik de andre bøkene: Israel må rette seg etter verdenssamfunnets praktisering av internasjonal lov. Men på et annet viktig punkt er den helt annerledes, ved at jødene og det jødiske ikke trekkes inn. Det er ikke som i de andre lærebøkene jødene og det jødiske som må endre seg.

JØDENE SOM FANGER AV DET JØDISKE

Om vi holder den kritiske fortellingen om sionismen i de tre første bøkene sammen med den eksemplariske fortellingen om nazismen, blir elementet av forræderi særlig påtrengende etter andre verdenskrig. Ikke bare er konsekvensene større denne gangen, med et større antall flyktninger og mer voldelige konflikter.

65 *Alle tiders historie*, s. 548.

66 *Alle tiders historie*, s. 549.

I forlengelsen av holocaust blir også det moralske omfanget av sviket større. Som sionistiske aktører forråder jødene denne gang ikke bare den sympatien som har blitt dem til del som forfulgt. De forråder også selve kjernen i den eksemplariske lærdommen fra fortellingen om andre verdenskrig.

Belønningen for denne sympatien, å få en egen stat på palestinerne bekostning, synes da heller ikke bare urettferdig overfor palestinerne. Den synes urettferdig overfor alle de andre ofrene for nazistenes rasepolitikk, som ikke fikk noe tilsvarende. Fortellingen skaper et bilde av at jødene ble urettmessig favorisert, delvis også som et resultat av sitt eget arbeid for å tiltrekke seg sympati.

En egen jødisk stat synes dessuten unødvendig. Antisemittismen fortelles frem som et tilbaketog kapittel ved Hitler-Tysklands fall, noe den verdensomspennende sympatien overfor jødene etter holocaust også understreker: Hitler-Tysklands nederlag markerte en verden som var blitt bedre, som hadde lært noe, og som igjen sto klar til å anerkjenne den lidelsen jødene hadde blitt utsatt for. Lærebøkene nåtidige fortellinger om nazismen virker også inn; «vi» i dag erkjenner utover enhver tvil at holocaust var forferdelig og at jødene ble utsatt for stor urett. Antisemittisme angår derfor ikke lenger «vårt» forhold til jødene. Det som angår oss nå, det som er historisk relevant, er sionismen og konsekvensene av denne i form av Israel. Israels eksistens fortelles frem som et gufs fra en imperialistisk fortid som «vi» andre i dag tar avstand fra, men som like fullt er der, virksom i nåtiden og problematisk for fremtiden. Slik blir Israel et eksempel på at lærdommen fra andre verdenskrig fremdeles blir utfordret, i dette tilfellet, paradoksalt nok, av jødene selv. Med varierende styrke er det dette narrativet, denne historiebevisstheten, flertallet av lærebøkene står som eksponent for.

At «jødene» har latt dette skje, er dessuten uløselig knyttet til «det jødiske». Vel så mye er fortellingen derfor også en tragedie om jødene selv, der jødene på grunn av sin religion og tradisjon, og manglende evne til å fri seg fra dette, ender opp med å forråde sin egen historiske utvikling. Den mulige, lysende fremtiden som nazismens fall åpner for, fri for antisemittisme, der jødene kunne ha levd som jøder i harmoni med sine omgivelser, ender i en spiral av moralske nederlag, der jødene selv blir overgripere. «Jødene» er i denne fortellingen derfor mest å forstå som fanger av «det jødiske», sin egen tradisjon og religiøse overbevisning, og vil ikke bli frie før de gir avkall på i alle fall deler av denne. I det hele tatt formidles en narrativ struktur der jødene, slik de selv insisterer på å være, ikke passer helt inn i den verdenen «vi» ønsker å bygge.

Denne fortellingen forholder seg helt annerledes når vi leser *Alle tiders historie*, hvor det jødiske ikke essensialiseres på samme måten, og etableringen av Israel står som et mer prosaisk resultat av forfølgelsene jødene ble utsatt for. At sionismen

forklares i direkte sammenheng med nazistenes jødeforfølgelser, forsterker dette. Det skjer ikke noe brudd, noe forræderi, i denne fortellingen, som i større grad enn i de andre bøkene blir en romantisk frigjøringsfortelling fra krystallnatten til opprettingen av Israel. Når Israel så utsettes for kritikk, rammer ikke denne jødene og det jødiske i samme grad. At «det jødiske» i denne fortellingen knyttes sterkere til det å være forfulgt og utsatt, «fanger» riktignok også jødene ved å definere deres situasjon fra fortid til fremtid. Men det får andre konsekvenser; jødene er en gruppe som trenger beskyttelse og forståelse fra «oss».

TANKEMØNSTRE OG FORDOMMER

Et hovedfunn i analysen er at jødene og det jødiske fortelles frem som del av fortellinger som ikke direkte handler om dem, men om nazismen og sionismen. Som oftest fremstår jødene her som henholdsvis passive ofre eller sionistiske aktører. Det jødiske har ikke noen selvstendig plass i disse fortellingene, men kommer frem som underliggende forklaring på de mer overordnede temaene. Særlig ved å koble det jødiske så sterkt til historisk-religiøse forestillinger om Israel, som flertallet av lærebøkene gjør, er fortellingene egnet til å fremme et bilde der jødene ser på seg selv som et unikt, gudommelig folk, og at dette ligger til grunn for deres samhandling med omverdenen. Uten at jødene direkte kritiseres, bindes de så å si til masten i en kritisk fortelling om sionismen. En slik orientering forsterkes om vi ser denne i sammenheng med nazisme-fortellingen. Jødene fremstår da, paradoksalt nok, uvillig til å ta innover seg den eksemplariske lærdommen fra andre verdenskrig som de selv får illustrere betydningen av.

Når det gjelder historiefagets overordnede målsetting om å «fremme toleranse, gjensidig respekt og forståelse for menneskerettighetene» (Utdanningsdirektoratet, 2009), er jødene ut fra dette i stor grad hensatt til å spille rollen som eksempel. Enten på hvor galt det kan gå om en rasismetenking brer om seg, eller hvor galt det kan gå hvis vi lar religiøse forestillinger styre.

Bare *Alle tiders historie* bryter med denne fortellingen. En viktig årsak til dette finner vi i vektingen mellom push- og pull-faktorer ved den jødiske utvandringen til Palestina. I de øvrige bøkene er pull-faktorer i form av en jødisk, årtusenlang draging mot Palestina det primære. Push-faktorer knyttet til forfølgelse fremstår som underordnet og i beste fall utløsende. Mer sentral er da en unik historisk situasjon som oppsto i tiden rundt første verdenskrig, og igjen etter andre verdenskrig, og som jødene klarte å utnytte til sin fordel. I *Alle tiders historie* finnes knapt pull-faktorer. De nevnte historiske situasjonene var heller ikke noe jødene bevisst gikk inn for å utnytte. Det primære er push-faktorer i form av forfølgelse og utstøtelse.

Slik sett er denne læreboken kanskje den som sier minst om «det jødiske» og mest om jøder som del av vår egen historie. Om lærere eller elever velger den israelsk-palestinske konflikten som tema for å «undersøke bakgrunnen for en pågående konflikt (...)» (Utdanningsdirektoratet, 2009), må refleksjonen da kanskje vel så mye rettes mot oss selv og våre egne tankemønstre, som mot jødene.

LITTERATUR

- Døving, C.A. & Moe, V. (2014). «Det som er jødisk» – Identiteter, historiebevissthet og erfaringer med antisemittisme. En kvalitativ intervjustudie av jøder i Norge. Oslo: HL-Senteret.
- Eriksen, T.B. mfl. (2009). *Jødehat: Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: Cappelen Damm.
- Heiret, J. mfl. (red.) (2013). *Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970*. Oslo: Pax.
- Hoffmann, C. mfl. (2012). *Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter*. Oslo: HL-senteret.
- Hoffmann, C. & Moe, V. (red.) (2017). *Holdninger til jøder og muslimer i Norge 2017*. Oslo: HL-senteret.
- Laqueur, W. (2006). *The changing face of Anti-Semitism: From Ancient Times to the Present Day*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Klug, B. (2003). The Collective Jew: Israel and the new antisemitism. *Patterns of Prejudice*, 37(2), London 2003, 117–138.
- Midtbøen, A. mfl. (2014). *Beskrivelser av etniske og religiøse minoriteter i læremidler*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Rüsen, J. (1987). Historical Narration: Foundation, Types, Reason. *History and Theory*, 26(4), 87–97.
- Rüsen, J. (2004). Historical consciousness: Narrative Structure, Moral Function and Ontogenetic Development. I Seixas, P. (red.): *Theorizing Historical Consciousness* (s. 63–85). Toronto: University of Toronto Press.
- Ryymin, T. (red.) (2017). *Historie og politikk. Historiebruk i norsk politikktutforming etter 1945*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Thobro, S.A. (2017). Representations of Anti-Semitism and the Holocaust in RE Textbooks for Norwegian Upper Secondary School. I Lewis, James R. mfl. (red.): *Textbook Violence* (s. 98–125). Equinox, Sheffield.
- Syse, H. (2016). Nazisme uten antisemittisme – Om fremstillingen av nazismen i norske skolebøker. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 33(1–2), 111–122.
- White, H. (1973): *Metahistory: The Historical Imagination in nineteenth-century Europe*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Utdanningsdirektoratet: *Læreplan i historie – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram* (2009): <http://data.udir.no/kl06/HIS1-02.pdf>.

Lærebøker

Abrahamsen, O.A. mfl. (2008). *Portal: Nyere historie*. Samlaget.

Grimnes, O.K. mfl. (2008). *Tidslinjer 2: Verden og Norge*. Aschehoug

Heum, T. mfl. (2017): *Alle tiders historie. Fra de eldste tider til våre dager*. Cappelen Damm.

Madsen, P.A. mfl. (2013). *Perspektiver: Historie*. Gyldendal.